Nacistické plány na přetváření českého prostoru

Michal Němeček

Ústav historických věd, Fakulta filozofická Univerzity Pardubice

HOŘEJŠ, Miloš:

Nacistická germanizační a osídlovací politika v Protektorátu Čechy a Morava.

Praha, Univerzita Karlova, Nakladatelství Karolinum 2023, 431 strana,
ISBN 978-80-246-5502-4.

Nacistická agrární, pozemková, germanizační či osídlovací politika v Protektorátu Čechy a Morava patřila dlouhodobě k méně zkoumaným tématům české historiografie,[1] přestože představovala jeden z hlavních nástrojů, jimiž se nacistická správa snažila přetvořit český prostor v integrální součást třetí říše. A právě to si jako těžiště své monografie zvolil historik Miloš Hořejš, který působí v Národním technickém muzeu v Praze. Již řadu let se zabývá hospodářskými aspekty nacistické okupace, tehdejším urbanismem, postavením české a moravské šlechty, konfiskacemi velkostatků či správou zabraného majetku. Recenzovaná publi-

[1] V posledních letech se těmto tématům dostává zasloužená pozornost od řady historiků. Viz např. NOVOTNÝ, René: *Řešení české otázky: Nacistická rasová politika v Protektorátu Čechy a Morava*. Praha, Epocha 2021; ZOUZAL, Tomáš: *Zabráno pro SS: Zřízení výcvikového prostoru Böhmen v letech 2. světové války*. Praha, Naše vojsko 2016.

kace představuje částečně rozšířenou verzi jeho stejnojmenné disertační práce z roku 2018 a završuje tak několikaletý výzkum, během nějž autor shromáždil rozsáhlý soubor materiálů. Zároveň, jak sám píše v úvodu, v publikaci tematicky navazuje na práce historiček Jitky Balcarové a Barbory Štolleové.[2]

V úvodu si autor stanovuje za cíl analyzovat, jak byla nacistická představa o etnicky homogenním germanizovaném prostoru prakticky převáděna do praxe v protektorátních podmínkách a jaké instituce, nástroje a právní normy se přitom uplatňovaly. Nejde mu však o pouhý popis politických procesů, snaží se především pochopit, jak se ideologické koncepty promítaly do každodenní správní praxe a na jaké limity narážely v průběhu realizace.

Práce je inspirativní také díky kombinaci metod, se kterými autor pracuje. Staví na klasickém archivním výzkumu, doplněném komparací a analýzou administrativních struktur. Ve srovnání s disertační prací výrazně posílil právě komparativní a regionální přístup. Systematický rozbor primárních pramenů se v knize pojí s důsledným využitím současné i starší sekundární literatury (od konce padesátých let, kdy vznikaly první výzkumy), dokumentárních edic a dobového tisku. Autor vytěžil především německojazyčná periodika, jako například *Böhmen und Mähren*, *Der neue Tag* nebo *Raumordnung und Raumforschung*, zatímco vypovídací hodnota protektorátních českých novin pro sledování germanizačních aktivit je nízká, jak na to sám správně poukazuje.

Archivní pramenná základna knihy je mimořádně široká. Převažují materiály z domácích archivů (v prvé řadě Národního archivu[3] a dále Archivu bezpečnostních složek, Moravského zemského archivu nebo státních oblastních archivů v Třeboni, Zámrsku či Plzni), nechybějí ale ani německé fondy ze Spolkového archivu (*Bundesarchiv*) v Berlíně a Koblenzi. Tyto písemnosti, zahrnující mimo jiné korespondenci mezi říšskými a protektorátními úřady, autorovi umožnily zmapovat organizační struktury i personální vazby strůjců nacistické pozemkové a osídlovací politiky. S nedostupností nebo fragmentárním dochováním některých pramenů se přitom většinou dokázal vypořádat invenčním využitím alternativních zdrojů, například katastrálních záznamů, svědectví pamětníků či jiných pramenů osobní povahy. Obecní či školní kroniky zase přinášejí vhled do lokální percepce nacistických aktivit.

První kapitola zasazuje zkoumané téma do širšího historického a ideového rámce. Autor připomíná vývoj německých kolonizačních konceptů od 19. století

[2] ŠTOLLEOVÁ, Barbora: *Pod kuratelou Německé říše: Zemědělství Protektorátu Čechy a Morava*. Praha, Karolinum 2014; BALCAROVÁ, Jitka: *„Jeden za všechny, všichni za jednoho!" Bund der Deutschen a jeho předchůdci v procesu utváření „sudetoněmecké identity"*. Praha, Karolinum 2013.

[3] Zde se nacházejí klíčové fondy Státní pozemkový úřad 1919–1949, Pozemkový úřad pro Čechy a Moravu, Úřad říšského protektora či Ministerstvo zemědělství 1939–1945.

a jejich transformaci v podmínkách třetí říše. Zvláštní pozornost věnuje dokumentům, které formovaly nacistické představy o budoucí etnické mapě Evropy, zejména takzvanému Generálnímu plánu Východ (*Generalplan Ost*)[4] a plánům souvisejícím s „českou otázkou", kterou tento obecný strategický projekt výslovně neřešil. Autor ukazuje, že Protektorát Čechy a Morava měl v nacistických záměrech zvláštní postavení, a to nikoli jako okupované území v klasickém smyslu, ale jako rasově blízký prostor určený k postupné asimilaci, částečnému vysídlení a znovuosídlení. Spolu s nástinem ideologických východisek pozdější praxe zde autor představuje hlavní aktéry, kteří se na formulování a realizaci nacistických koncepcí podíleli, jmenovitě například Alfreda Rosenberga, Richarda Walthera Darré, Reinharda Heydricha, Konstantina von Neuratha či Karla Hermanna Franka. Dva posledně jmenovaní přitom zastávali v otázce nacistické kolonizační politiky velmi rozdílné postoje. Zatímco říšský protektor von Neurath se zprvu snažil postupovat opatrně a vyhýbal se otevřeným konfliktům s protektorátním obyvatelstvem, státní ministr pro protektorát Frank prosazoval výrazně radikálnější linii, spočívající v rychlé germanizaci, důsledné kontrole české společnosti a rozsáhlých majetkových zásazích.

V poměrně krátké druhé kapitole Miloš Hořejš přechází od ideových východisek k empirické analýze. Rozebírá proces zabírání majetku v Sudetech po přijetí podmínek Mnichovské dohody a následnou organizaci nacistické kolonizace v okresech připojených k říši. Ukazuje přitom, že tento prostor sloužil jako laboratoř pro praktické ověření osídlovacích norem, které byly po zřízení protektorátu částečně přenášeny na ostatní české území. Sleduje také proměny institucionální struktury, od civilních správních úřadů k vojenským a rasovým orgánům SS, a vazby mezi pozemkovou politikou a ekonomickými projekty.

Třetí kapitola představuje detailní sondu do institucionálního zázemí nacistické osídlovací politiky. Autor zde systematicky rozkrývá strukturu a kompetence klíčových orgánů, mezi něž patřil především Hlavní rasový a osídlovací úřad SS (*Rasse- und Siedlungshauptamt* – RuSHA), úřad Říšského komisaře pro upevnění němectví (*Reichskomissar für die Festigung deutschen Volkstums* – RKFDV), Úřad říšského protektora v Čechách a na Moravě (*Behörde des Reichsprotektors in Böhmen und Mähren*) či pozemkové odbory protektorátního ministerstva zemědělství. Text plasticky vykresluje nepřehlednou síť vzájemných vazeb, kompetenčních sporů a rivalit mezi jednotlivými složkami okupační správy, zejména mezi civilními úřady a strukturami SS. Autor zde prokazuje hlubokou znalost

[4] *Generalplan Ost* byl tajný nacistický plán vypracovaný v roce 1941 agrárním analytikem Konradem Meyerem z podnětu říšského vedoucího SS Heinricha Himmlera. Obsahoval válečné a poválečné cíle nacistického Německa, které počítaly s nuceným vysídlením, germanizací a rasovou selekcí ve střední a východní Evropě.

německé úřední terminologie, kterou zpřístupňuje ve fundovaných komentářích a vlastních překladech.

Závěrečná a nejobsáhlejší kapitola představuje těžiště celé monografie. Na více než dvou stech stranách Hořejš detailně rozebírá právní a organizační rámec převodů pozemků, mechanismy konfiskace a přidělování majetku, včetně praktické činnosti okresních a obvodních pozemkových úřadů. Pozornost věnuje také institutu nucené správy, která byla uvalována na statky nedostatečně výnosné nebo v držení majitelů považovaných za neloajální, často na základě udání místních aktérů či zásahů gestapa. Autor se zde zevrubně zabývá i specifickými formami záboru půdy, jako byly konfiskace velkostatků české šlechty a katolické církve či zřizování vojenských výcvikových prostorů (například na Neveklovsku nebo Sedlčansku), které zároveň sloužily k plošnému vysídlení českého obyvatelstva. Poukazuje rovněž na to, jak byla pozemková politika propojena s bezpečnostními iniciativami Reinharda Heydricha, což po roce 1941 způsobilo výrazné zostření postupu vůči českému zemědělskému obyvatelstvu a narůstající tlaky na uvolnění půdy pro německé osídlence. Zároveň analyzuje rozdílné typy těchto osídlenců – jak přesídlence z jihovýchodní Evropy (Besarábie, Dobrudži, Bukoviny), tak takzvané tridentské Němce – a podrobně popisuje jejich výběr, rasovou kategorizaci, proces umísťování i problémy s adaptací v novém prostředí. Dovozuje také, že kulturní, ekonomické i zemědělské návyky těchto skupin často nekorespondovaly s realitou českého venkova, což vedlo k výrazným potížím v hospodaření, konfliktním situacím ve vztahu s místními obyvateli i k opakovaným zásahům úřadů. Tím autor ilustruje limity nacistické osídlovací politiky, která předpokládala rychlou integraci kolonistů, avšak nebyla schopna ji efektivně realizovat.

Zvláště přínosné jsou podkapitoly věnované projektu v Košátkách[5] nebo zaměřené na obvody Českých Budějovic, Olomouce a Brna. Tyto regionální sondy demonstrují, že proces německého osídlování měl v různých částech protektorátu odlišnou dynamiku, podmíněnou nejen strukturou půdy a majetkovými poměry, ale i mírou aktivity místních nacistických struktur či ochotou protektorátních institucí spolupracovat. Na Moravě například narážely snahy o budování německých národnostních mostů na složitější vlastnické vztahy a relativně silné pozice českého zemědělství, zatímco v jižních Čechách probíhaly některé zásahy rychleji díky předchozím zkušenostem se záborovou politikou.

Z Hořejšova výzkumu vyplývá, že nacistická osídlovací politika v protektorátu zůstala ve velké míře nerealizovaným projektem, ať už kvůli nedostatku

[5] Projekt v Košátkách nedaleko Mělníka byl prvním pokusem německé okupační správy o rolnickou kolonizaci v českém vnitrozemí. Prosadil jej K. H. Frank navzdory výhradám protektora von Neuratha s cílem vytvořit zkušební model pro postupné vysídlování českých obcí a jejich nahrazování německými přesídlenci, většinou z jihovýchodní Evropy a Besarábie.

kvalitní půdy, odporu místního obyvatelstva, špatné adaptaci kolonistů, a především kvůli válečné situaci, která znemožňovala naplnit i dílčí cíle plánované rolnické kolonizace. Přesto však měla tato politika zásadní ideologický a správní význam. Formovala vztah mezi německými a českými úřady, zakládala precedent pro budoucí úplné začlenění českých zemí do říšské státní struktury a zasáhla do každodenního života tisíců lidí, ať již šlo o přesídlence, české vlastníky postižené konfiskacemi, či zaměstnance nuceně spravovaných statků.

Celkově je kniha Miloše Hořejše napsána věcně a přehledně. Ve srovnání s původní disertací je knižní verze propracovanější v analýze institucionálních vazeb a rozšířená o několik nových případových kapitol, které doplňují celkový obraz o regionální aspekty osídlovací politiky. Napříč celou publikací je třeba ocenit vhodně zvolené obrazové přílohy. Najdeme zde dobové mapy osídlovacích oblastí, přehledové statistické tabulky evidující rozsah zabíraného majetku, strukturu osídlenců či rozlohu vojenských prostorů, stejně jako dobové fotografie zachycující přesuny kolonistů nebo činnost správních orgánů. Autor shrnul dosud rozptýlené poznatky a vytvořil syntézu, která umožňuje lépe pochopit fungování nacistického aparátu v oblasti, jež dosud stála poněkud mimo hlavní zájem zdejší historiografie. Jeho schopnost kombinovat různé metodologické přístupy, od detailní empirické analýzy přes biografický či komparativní akcent a regionální sondy až po práci se statistickými daty, činí z publikace také metodologicky inspirativní dílo.

Přestože nacistická osídlovací politika v Protektorátu Čechy a Morava z velké části zůstala nedokončeným projektem, kniha Miloše Hořejše přesvědčivě ukazuje její význam pro utváření okupační správy i pro každodenní život obyvatelstva. Představuje odrazový můstek pro řadu dalších výzkumů, které by se mohly věnovat detailněji jednotlivým regionům, sociálním dějinám osídlenců, jejich vztahům s českým obyvatelstvem, hlubší prosopografické analýze úředníků zapojených do pozemkové a osídlovací politiky a v neposlední řadě také otázce, jak se s pozůstatky těchto nacistických zásahů vyrovnávala poválečná třetí republika.

Abstract

Miloš Hořejš's monograph Nacistická germanizační a osídlovací politika v Protektorátu Čechy a Morava *[Nazi Germanization and Settlement Policy in the Protectorate of Bohemia and Moravia] examines a hitherto under-researched aspect of the German occupation administration's activities in the Protectorate. Drawing on extensive archival research, the author analyses how Nazi ideological concepts for the Germanization of occupied territories were translated into everyday administrative practice. The reviewer highlights the author's detailed examination of the institutional framework, particularly the relationships, jurisdictional disputes, and rivalries between the civilian authorities and the SS agencies that gradually*

assumed control over land policy. This broader picture is usefully complemented by regional case studies, which vividly illustrate not only the mechanisms of confiscation and state-imposed administration but also the practical limitations of settlement policy, which came up against both the realities of wartime and the unsuitability of the selected settlers. By combining a range of approaches, the book also offers valuable methodological inspiration. The reviewer regards the publication as an important synthesis that convincingly charts the profound impact of Nazi settlement policies on the property relations and the ethnic composition of the Czech lands, despite their limited implementation in the Protectorate, thereby filling a gap in existing scholarship.

Keywords / Klíčová slova:

Protectorate of Bohemia and Moravia; Germanization; settlement policy; land policy; Nazi occupation; Nazi administration
Protektorát Čechy a Morava; germanizace; osídlování; pozemková politika; nacistická okupace; nacistická správa

DOI 10.51134/sod.2026.029